

Szennyes.

Ha szófejtő irodalmunkon végigtekintünk, azt tapasztaljuk, hogy nagyon sok magyar szó eredetét azért nem sikerült mindjárt a legelső megfejtési kísérletkor megoldani, mert elmulasztották megállapítani, vagy rosszul állapították meg a szó eredeti jelentését, nem törődtek a kérdéses szónak mondatbeli szerepével, környezetével.

Ha tehát most *szennyes* szavunk eredetét akarjuk megfejteni, arra kell figyelmeznünk, milyen mondatbeli adatok maradtak hát fenn erről az általában ismert, de ismeretlen eredetű magyar szóról.

A Debreceni Codexben azt olvassuk, hogy karácsony estéjén szívünk szerint való bánattal, igaz gyónással s bizony elégtétellel kell „ez nömös születéséhez uronknak“ készülnünk, „mert ha a házat megsöpörjök a holnapi napnak tisztosságára és szennyes üngeinket megmosattyok s még némelyek testöket is ma megförsztik, naggyal inkább a bínöknek szennyét le kell magonkról tisztitanonk“ (DebrC. 47.).

Van följegyzés „rossz vászon szennyes zacskó“-ról is, egy régi végrendelet meg így rendelkezik: „Az ágylepelnék felét Frusinának, az szennyesét hagyom az schola mesternek“ (RMNy. II. 303. NySz.).

Vagyis azt látjuk, hogy a *szennyes* ~ *szeny* régi nyelvünkben is lehet jelzője a ruhafélének, éppen úgy, mint ma, és azt jelenti: „piszkos“. Az egyházi nyelv, mint az adatok mutatják, a *szennyes* szót átvitt értelemben használja és a lélek szennyes voltáról beszél. Ezért van ilyen adat: „Istentelenséggel szennyesek“ (MA. Scult. 210. NySz.), — ezért beszélhetünk régi magyar nyelven is, de még ma is „bűnök szennyéről“.

A középmagyar nyelvben azonban nemcsak a ruhának lehettett jelzője a *szennyes*, nemcsak a „bínöknek szennyét“ emlegették (DebrC. 47. NySz.), hanem *fazék* is volt *szennyes*:

„Monda az vén atya: hozj két szennyes fazakat éde“ (Érdy C. 49b. NySz.) — A *szennyes fazék* Ilosvai Toldijában is előfordul:

Etel után szennyes fazakokat mos vala
(Ilosvai: Toldi 4. NySz.).

A *fazék* azonban nem azért *szennyes*, mert benne főznek, hanem azért, mert a *tüztől, széntől megfeketedett, kormos* lett. Már a biblia nyelvében is olvashatjuk ezt a hasonlatot: „... és mēndēnēknek orcája, miként a fazéknak korma” — *et facies omnium eorum sicut nigredo ollae.* (BécsiC. 261.). — „Mikoron Szent Margit Asszonnak adnak vala kēntēst, kápát jób posztóból az társinál, tahát szēgyēnli vala mēgviselni, ha mikoron kedég készērēchtetik vala az priorissátul elviselni az ruhát attyának, annyának tisztēségéért, tahát Szent Margit Asszon elmēgyēn vala az kohnyára, és az kohnyán való fazéknak és ēgyēb edēnēknek mosásával és seprēsēknek porával sieti vala mēgfeketēchteni.” (MargL. 2—3.) — Bizonyos, hogy Szent Margit Asszon ruháját azért feketítette meg a fazekaknak és egyēb edényeknek mosása, mert azok *szennyesek, kormosak* voltak a tüztől, amelyen a fazekakban főztek. Jól tudjuk, a régi világban úgy főztek, hogy a fazék köré parazsat helyeztek és azt szitották, gerjesztették. A főzésnek ez a mozzanata annyira fontos volt, hogy szólás is keletkezett belőle: „Minden ember az ő fazéka mellé szít” (NySz.). Somogyban még ma is úgy főznek, hogy a kemence előtt lévő *hékü*-re kihúzzák a parazsat a cserépfazék köré, és úgy fő a fazékban a jó leves, vagy az, ami. Az 1900-as évek elején még Szentesen is főztek így a katlan előtt a felsőpárti asszonyok. Természetes, hogy az ilyen fazéknak, amelyekben tüzön főznek, kormos az oldala, és ha már a füle is az, az egész fazék fekete. Így azután már jól érthetjük, mit jelent az a Bárdos Rezső feljegyezte szentesi szólásmód: „Szentéletű vasfazék, csak a füle kormos” (NNyv. IV. 46.)

Hogy a középmagyar nyelv korában is közvetlenül az égő tüzön főztek a fazékban, mutatja a Margit Legenda következő részlete is: „Mikoron soror Sabina nēm mernéje kivēnni az fazékat az szēnből, legottan Szent Margit Asszon az ó kezét veté az lángnak közepiben és kivoná az szēnek közepiből” (MargL. 23.).

A tüznek régi magyar neve tehát *szén*, mai nyelven *szén* is volt. *Szen, eleven szen, langas szen* (= lángos szén), *sebēs szen, tőznek szeni* (= tüznek szeni DöbrC. 35. NySz.), *tizes szén* (KulcsC. 29. NySz.), *égő szén* (Zrinyi II. 100. NySz.), *tűz* a régi nyelvbeli neve az *ignis*-nek, a kialudt tűzét meg: *alutt szén* ~ *szen, holt szén* (NySz.). Az *alutt szén* nagyon fekete, a *megalutt szénen* lévő fazék oldala is sötétfekete. Ennek fekete sötét voltára mutat a következő codexbeli hasonlat is: „Kik szent monostorból ez világra térnek, feketébbek avagy szērnyébbek az *alutt szennél*” (ÉrsC. 247.). A *szén*-nek 'tűz' jelentése megvan még a délzalai Lendvahosszúfaluban is: „Miég van benne izzu szeny” (t. i. a kályhában. A magam gyűjtése.). Ez utóbbi adat-

ből azt is látjuk, hogy a köz- és irodalmi nyelvi *szén*-nek van nyelvjárási *szeny* alakváltozata is.

A NySz. *szenny* címszó alatt a következő adatot idézi: „Az fejér cipót meg ne hámozzad, hanem csak megtisztogassad szeny tül, mitül“ (Radv.: Szak. 15.). — De én még gyermekkoromból tudom, hogy a kenyér alsó héja nem úgy szeny ny es, ahogy ma jelenti ez a szó, hanem a szénnek kormától fekete. Még az is megtörténik, ha fával fűtenek, hogy a kenyér alsó héjába a megaludt szén belesül. Ettől a szénnek kormától, megaludt széntől kell tehát az fejér cipót megtisztítani!

Ezek a néprajzi és nyelvtörténeti tények kétségtelenné teszik, hogy a *szennyes fazék* kifejezés *szennyes* jelzője a *szén* megaludt, *fekete szénére* vonatkozik, vagyis a *szeny es* > *szennyes* nem egyéb, mint a *szén* *szenes* származékának *szeny es* > *szennyes* változata. Hogy ez csakugyan így van, megerősítem még egy bizonyítékkal Gyöngyösi Istvánnak Kemény Jánosról szóló elbeszélő költeményéből. Ott Kemény János bilincseinek művelésére készülő miveseket, kovácsokat így mutatja be a költő:

Gyűjtnek azért öszve számos miveseket,
De nem karmazsinnal bánó mestereket,
Sem selyem s székfium bocsátó kezeket,
Hanem vasforgató erős bronteseket.

Melyek mintha jöttek volna az Aetnából,
Vulcanus mivének szennyes barlangjából.
Most is füst gőz ölg némelyik szájából,
Hatan állnak elő kovácsok számából.

Vaspor szennye ülte hízott pofájokat,
Szenek pozdorjája füstölte nyakokat,
Sok szikra csípdeste feltűrött karokat,
Egy-egy poröly telte befogott markokat.

Látnivaló ebből is, hogy Gyöngyösi azért mondja Vulcanus barlangját *szennyes*-nek, mert füst járta, a kovácsok „hízott pofájokat“ is „*szenek pozdorjája* füstölte“. Vagyis: *szeny es* > *szennyes* eredetileg csak az volt, ami a széntől fekete lett.

Sikerült tehát a *szennyes* és vele együtt a *szenny* eredetét is megfejtenünk. Bizonyos, hogy a *szenny* már elvonás a *szennyes* származékból, erre vall az *-ny* hosszú volta. A *szennyes* tehát ugyanúgy az anyag nevével való színmegjelölés, mint amilyen a *vér*-ből való *vörös* > *vörös*.

A *szennyes*: > *szenny* tehát kétségtelenül a ‚tűz‘ jelentésű *szén* származéka. Hogy ez csakugyan így van, megerősítem még egy analógiával is. A Magyar Tájsszótar bizonyosága szerint a *füst*

-s képzős származéka: *fistös* ~ *füstös* Somogyban azt jelenti: ‚piszkos‘. Magam a somogyi Csökölyben ilyen adatokat jegyeztem fel: „Od van a füstözs ruhám, még nincs mögömm o z s va.“ Gigében meg ezt: „Füstös kendő vagy mocskos.“ „Füstös ruha, mit az embör szok páru ni.“

Amint tehát a ‚Rauch‘ jelentésű *füst* -s képzős származéka: *füstös* jelenti Somogyban a piszkos ruhákat, éppen úgy jelenti a *szen* ‚tűz, szén‘ -s képzős származéka, a *szenes* > *szenyes* > *szennyes* a piszkos ruhát, és amint a *vörös*, *füstös* a *vér* és *füst* anyagnévnek a származéka, ugyanúgy anyagnévből keletkezett a *szennyes* is: a *szen*-ből. Fejtegetésem helyességét bizonyítja az is, hogy Lendvahosszúfaluban a *szennyes*-nek *fekete* a neve: „A fekete ruhákat össze kö szénnyi. M ég ász t a t t á k h i d e g v i z b e.“ (Magam gyűjtése.)

Ebből mármost az következik, hogy a *szurtos* is így keletkezett: *szurkos* > *szurtos* > *szirtos* > *cirtos*. Amint a *szurkáló-fa* mellett van *szirkáló fa*, éppen úgy van a *szurtos* mellett *szirtos*. A *szurkos* > *szurtos*-beli -k- > -t- hangváltozásra a következő adatokat idézhetem: *palánk* > *palánt*, *pamuk* > *pamut*.

Végül megjegyzem, hogy Czuczor-Fogarasi a *szennyes* eredetét már ezen az úton vélte megtalálni, de a későbbi kutatók túlzott óvatosságból Czuczor-Fogarasi származtatását nem fogadták el, vagy nem is vették figyelembe. Bárczi Szófejtő Szótárában azt mondja, hogy a *szenny*, *szennyes* „talán fgr, er., vő vog. *sēmel* ‚fekete‘, *similj* ‚rozsdá‘, o. *samy* ‚ua‘, z. *sjym* ‚ua‘, hangtani nehézségek“. Czuczor-Fogarasi helyes származtatását meg sem említi. A *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“

Nyíri Antal.

Szenyes (schmutzig, schmutzige Wäsche) stammt aus dem Wort *szen* > *szén* (Kohle, Russ, Glut, Feuer): *szenes* > *szenyes*, *szennyes*. Aus dem letzteren Derivatium ist das Grundwort *szenny* (Schmutz) entstanden. Ursprünglich waren nicht die schmutzigen Wäschchen *szennyes*, sondern die russigen Töpfe.